

§ 13. Польща й Чехословаччина в міжвоєнний період

- Унаслідок яких подій з політичної карти Європи зникла Польська держава?
- До складу якої держави входили чехи й словаки на початку ХХ ст.?

1. Відновлення державної незалежності Польщі

Провідні польські політики пов'язували відновлення незалежності з Великою війною. Один із керівників Польської соціалістичної партії (ПСП) Юзеф Пілсудський уважав найімовірнішою поразку держав Антанти, тому на початку війни закликав стати на сторону Центральних держав.

Юзеф Клемент Пілсудський (1867-1926) — польський державний діяч. У 1914 р. створив польські легіони, які в складі австро-угорської армії воювали на Східному фронті. Очолював Польщу в 1918-1922 рр., після чого добровільно склав повноваження. У 1926 р. здійснив військовий переворот проти сейму й відтоді керував країною до кінця життя.

У 1914 р. у Варшаві з ініціативи Ю. Пілсудського була створена Польська військова організація (ПВО), а прихильники іншого польського лідера Романа Дмовського (Партія народних демократів) сформували Польські національні комітети в Петербурзі, Варшаві та Парижі.

На початку серпня 1915 р. німці зайняли Варшаву, але створити дієздатний уряд полякам тоді не вдалося. Восени наступного року було проголошено Акт створення Польської держави й сформовано Тимчасову державну раду — польський дорадчий орган при австрійській владі. Після російської революції 1917 р. й визнання Тимчасовим урядом у Петрограді права поляків на власну державу Ю. Пілсудський розпочав боротьбу проти Німеччини й Австро-Угорщини.

Революція в Німеччині прискорила розв'язання «польського питання». У ніч з 6 на 7 листопада 1918 р. в м. Любліні польські ліві партії проголосили створення Тимчасового народного уряду Польської республіки. 10 листопада Варшава урочисто зустрічала звільненого з німецької в'язниці Ю. Пілсудського. До скликання Установчого сейму його проголосили Начальником держави.

Після зміни кількох соціалістичних урядів на початку 1919 р. було сформовано уряд на чолі з І. Падеревським, основним завданням якого стало проведення виборів до сейму.

Вибори, які відбулися наприкінці січня 1919 р., поклали початок протистоянню між сеймом та Ю. Пілсудським. Парламент перебрав на себе всю законодавчу владу, керівник держави й уряд були йому підзвітні. Ю. Пілсудському залишили тільки представницькі повноваження.

При становленні Польської держави не вдалося, на жаль, уникнути протистояння поляків з українцями в Галичині. Збройні сутички розпочалися 1 листопада 1918 р. і спричинили втрати з обох сторін. 13 листопада 1918 р. було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). У ніч на 22 листопада поляки зайняли Львів, а український уряд перебрався до Тернополя. До середини червня 1919 р. Польща контролювала майже всю Східну Галичину.

«Лінія Керзона» і зміни території Польщі

Великі надії поляки покладали на Паризьку мирну конференцію, на якій мало розглядатися «польське питання». Делегація на чолі з Р. Дмовським домагалася відновлення Польщі в межах Речі Посполитої 1772 р., тобто включно із Західною Україною та Західною Білоруссю. Ю. Пілсудський же був прихильником конфедеративного устрою.

Східні кордони Польщі для учасників конференції були менш важливими, ніж польсько-німецький кордон. Оскільки Д. Ллойд Джордж не погоджувався на передання полякам німецького міста Данциг, його проголосили «вільним містом» під мандатом Ліги Націй у межах польських митних кордонів.

Ігноруючи погрози німців завдати удару по Варшаві, Польщі передали район Познані та частину Західної Пруссії, що відкрило полякам вихід до Балтійського моря. У ході опитування в 1921 р. у Верхній Сілезії більшість населення висловилося за належність до Німеччини. У відповідь розпочалося польське повстання. Для припинення конфлікту Ліга Націй передала Польщі південну частину Верхньої Сілезії, а решту території —

Німеччині. Сілезький район Цешина, де переважало польське населення, відійшов до Чехословаччини.

Паризька конференція визнала східні польські кордони по річці Буг (див. § 5). Питання про належність Східної Галичини не було вирішено. Лінія тимчасового східного кордону Польщі дістала назву «лінія Керзона».

2. Польсько-радянська війна 1920 р.

Польсько-російська ворожнеча розпалювалася з перших днів польської незалежності. Неоголошена війна між країнами тривала понад рік. Водночас обидві країни були заклопотані внутрішніми проблемами: Польща боролася проти ЗУНР та намагалася завоювати Вільно, а в Росії тривала громадянська війна. Ю. Пілсудський, якого не полишала надія на федерацію з Україною, 21 квітня 1920 р. уклав із Симоном Петлюрою союз проти більшовиків на умовах входження до складу Польщі майже всієї Правобережної України. 25 квітня три польські армії та українські частини розпочали наступ в Україні.

Словник

- «Лінія Керзона» — умовна демаркаційна лінія, запропонована Дж. Керзоном як можливий східний кордон новоствореної Польської держави.

Розбивши дві більшовицькі армії, союзники підійшли до Києва. 6 травня улани 3-ї польської армії генерала Е. Ридз-Смігли ввійшли до столиці України. Невдовзі на Хрещатику відбувся урочистий парад українських і польських військ.

Свідчення

- Як Ви можете охарактеризувати настрої, що панували в польській армії, яка вступила на територію України, і реакцію українського населення?

«Важко описати ентузіазм війська, котре... йшло в глиб України до історичних рубежів давньої Речі Посполитої, до найбагатшого, найбуйнішого краю... Наша генерація... була вихована на... трилогії Г. Сенкевича [“Вогнем і мечем”]».

Корнель Кшечунович, ротмістр польської армії (K. Krzeczunowicz. Ostatnia kampania konna. Działania jazdy polskiej przeciw armii konnej Budionnego. — Londyn: Veritas, 1971. — S. 14)

«Український народ, який бачив у своїй столиці чужого генерала з польським військом замість С. Петлюри на чолі власних військ, не усвідомлював цього акту як визволення, а скоріше як різновид нової окупації. Отож український народ замість ентузіазму й радості зберігав понуре мовчання».

Тадеуш Махальський, ротмістр польської армії (T. Machalski. Ostatnia epopeja. Działania kawalerii w 1020 roku. — Londyn: B. Swiderski, 1969. - S. 47)

Невдовзі ситуація ускладнилася. Польсько-українські війська розтягнулися широким фронтом, а українське населення було насторожене тим, що війська УНР повернулися

завдяки полякам. Більшовики перегрупували сили й на початку липня війська під командуванням М. Тухачевського перейшли в контрнаступ. Перша кінна армія С. Бульонного прорвалася в тил польсько-українським військам південніше Києва, загрожуючи їм оточенням.

У середині серпня Червона армія вже стояла під стінами Варшави. Більшовики вірили в те, що поляки (із «інтернаціональної солідарності») підтримають Червону армію, вони навіть заздалегідь сформували маріонетковий уряд — «Тимчасовий революційний комітет Польщі» на чолі з Феліксом Дзержинським.

• Як висловлювання М. Тухачевського характеризують глобальні плани більшовицької Росії?

«Немає жодного сумніву в тому, що якби лише ми вирвали з рук польської буржуазії її буржуазну шляхетську армію, то революція робітничого класу в Польщі стала б реальністю. А ця пожежа не обмежилася б польськими рамками. Вона розлилася б бурхливим потоком по всій Західній Європі».

Михайло Тухачевський, радянський воєначальник (Тухачевский М. Н. Избранные произведения. — М., 1964. — Т. 1. — С. 168)

За півроку війни 180 тис. поляків добровільно виступили на захист своєї країни під гаслом: «Спочатку — Польща, а потім подивимося...». Як наслідок, під Варшавою сталося «диво на Віслі»: 16 серпня 1920 р. польська армія раптовим контрударом відкинула більшовиків аж за Мінськ. Рівновагу, за яку заплатили життям понад 18 тис. поляків, було відновлено.

У жовтні 1920 р. в Ризі Польща уклала з Росією перемир'я. С. Петлюра та українське військо були кинуті союзником напризволяще. У листопаді залишки армії УНР відступили за річку Збруч, потрапивши згодом до польських таборів.

Згідно з Ризьким договором між РСФРР, УСРР та Польщею від 18 березня 1921 р. за визнання радянської України Польща отримала Східну Галичину. Білоруську делегацію на переговори не запросили й інтереси незалежної Білорусі в договорі були проігноровані.

3. Польща в період «санації» (1926-1939)

Після закінчення війни Ю. Пілсудському вручили маршальський жезл, його образ був оповитий славою. Але що далі від війни, то запеклішою ставала боротьба між ним і сеймом. Оскільки за конституцією 1921 р. повноваження президента були суттєво обмежені, Ю. Пілсудський вирішив не балотуватися в президенти. У грудні 1922 р. першим президентом країни став Габріель Нарутович. Через тиждень після обрання президента було вбито. Сейм обрав президентом Станіслава Войцеховського, але це не дало країні стабільності.

У 1925 р. в Польщі було майже 300 тис. безробітних, зростали ціни, відбувалися страйки й демонстрації. Сейм та уряди (їх змінилося майже півтора десятка) не справлялися з проблемами. Багато поляків вірило, що тільки Ю. Пілсудський зможе нормалізувати ситуацію. На початку квітня 1926 р. у Варшаві пройшли антиурядові демонстрації. 12

травня 1926 р. вірні Ю. Пілсудському війська вирушили до столиці та розбили урядові частини. Більшість польського суспільства підтримала переворот. Президент та уряд подали у відставку; у Польщі розпочався період санації (оздоровлення).

Польща в період «санації»

Політичний режим: обмежено вплив політичних партій; складна й заплутана виборча система; заборона офіцерам вступати до політичних партій; обмеження свободи слова й друку; тимчасовий характер і незначні (порівняно з СРСР і Німеччиною) масштаби репресій проти опозиції (1935 р. звільнили 3,5 тис. політичних в'язнів).

Державний устрій: президента республіки й прем'єр-міністра обирали в сеймі; після подій у травні 1926 р. Ю. Пілсудський номінально зберіг посаду військового міністра; конституція 1935 р. обмежила повноваження президента (ділив владу з прем'єром і головою сейму); суттєво обмежено роль парламенту й водночас розширено повноваження виконавчої влади.

Словник

• **Санація** (від. латин. *sanatio* — оздоровлення) — коаліційний політичний рух у Польщі в 1926-1939 рр., започаткований Ю. Пілсудським, який об'єднав представників правої, лівої та центристської громадськості. Мета санації — викорінення корупції в Польщі та подолання інфляції.

Економіка: відсутність централізованого управління; існування підприємств і господарств різних форм власності.

Суспільне життя: звеличення особи Ю. Пілсудського й водночас критика його опозицією; відсутність панівної ідеології; легальне існування різноманітних молодіжних організацій (релігійних, націоналістичних, скаутів та ін.).

Для економіки період «санації» виявився найсприятливішим в історії міжвоєнної Польщі, проте не стільки завдяки політиці Ю. Пілсудського, скільки через сприятливі міжнародні обставини.

Оскільки у Великій Британії в 1925-1926 рр. страйкували гірники, експорт польського вугілля до Європи майже подвоївся. Також зріс експорт зернових, деревини, інших товарів і сировини. У Польщі було створено економічні райони, залучено іноземний капітал. У країні скоротилося безробіття, зміцнів злотий, удалося зрівноважити бюджет. Проте світова економічна криза, яка в Польщі досягла апогею в 1932 р., звела нанівець перші успіхи: збанкрутувало понад 3 тис. підприємств, а кількість безробітних перевищила півмільйонну позначку.

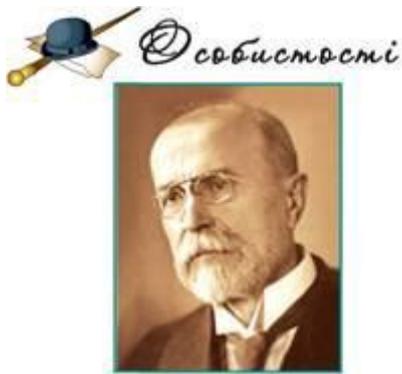
У травні 1935 р. помер Ю. Пілсудський. Після його смерті польську політику визначали президент Ігнацій Мосьціцький, міністр закордонних справ Юзеф Бек і генеральний інспектор збройних сил Едвард Ридз-Смігли.

4. Чехословацька республіка в міжвоєнний період

До 1918 р. незалежної держави чехів і словаків не існувало. Напередодні Першої світової війни обидва народи входили до складу Австро-Угорської імперії. Військові поразки монархії значно активізували зусилля чехів і словаків у боротьбі за незалежність. Для

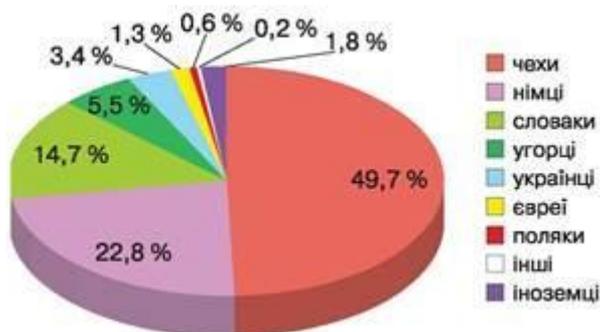
узгодження дій було створено два керівні центри: Національний чехословацький комітет у Празі та Чеську національну раду в Парижі. Саме зусиллями паризької ради на території Росії з військовополонених було сформовано Чехословацький корпус, який мав увійти до складу військ держав Антанти, а натомість потрапив у вир російської громадянської війни.

Наприкінці літа 1918 р., коли стала очевидною неминучість розпаду Австро-Угорщини, влада вирішила вивезти з Богемії та Моравії промислове обладнання. Це обурило чехів і словаків та прискорило їхнє виокремлення зі складу імперії. Національна рада в Парижі проголосила себе тимчасовим урядом Чехословаччини. Головою уряду став Томаш Масарик. Після офіційного визнання уряду державами Антанти 28 вересня 1918 р. було оголошено про створення Чехословацької республіки (ЧСР). У середині грудня Національні збори (парламент) оголосили про скасування влади Габсбургів. Невдовзі Т. Масарика було обрано президентом ЧСР.

Томаш Гарріг Масарик (1850-1937) — перший президент Чехословаччини (1918-1935); учений світового рівня, доктор філософії. Викладав у Карловому університеті в Празі. Науково обґрунтував концепцію об'єднаної « нової Європи », роль і місце « малих » націй у Європі та у світі. Після початку Першої світової війни виїхав за кордон, де очолив Чеську національну раду. Домігся підписання в США 1918 р. договору про об'єднання Чехії та Словаччини.

Етнічний склад населення ЧСР

- Проаналізуйте діаграму. Чи могла, на Вашу думку, така структура суспільства гарантувати міжнаціональний мир без урахування владою інтересів національних меншин країни?

За Версальським, Сен-Жерменським і Тріанонським мирними договорами, до складу Чехословацької республіки ввійшли Чехія, Словаччина, Австрійська Сілезія з районом Цешина, населеним переважно поляками, і Богемія із Судетською областю.

Населення Чехословацької республіки становило 13,6 млн осіб, а територія — понад 140 тис. км².

Те, що в Богемії, Моравії й Сілезії третину населення становили німці, стало підґрунтям майбутніх етнічних конфліктів. Уже в грудні 1918 р. внаслідок сепаратистського руху німецька меншина спробувала приєднатися до Німеччини.

На Паризькій мирній конференції міністр закордонних справ ЧСР Едвард Бенеш домагався задоволення територіальних вимог чехів. Д. Ллойд Джордж так прокоментував претензії нових держав: «Коли я бачу, як малі народи, які ще не встигли самі скуштувати плодів свободи, уже намагаються підкорити інших, моє серце сповнюється гіркотою».

• Що, на Вашу думку, означають висловлювання: «Масарик не вважав чехів пасажирами, які спізналися на всесвітній потяг демократії» і «демократія та французька армія... були непереможними»?

«Змагання чехів за незалежність набували законності, оскільки Габсбурги були неспроможні позбутися традиційного авторитаризму й католицького догматизму... Масарик не вважав чехів пасажирами, які спізналися на всесвітній потяг демократії. ...Він використав свою версію чеської історії як засіб формування прозахідної зовнішньої політики: потрібно було забезпечити чеську демократію союзом із Заходом, який у той час був могутнім і демократичним. Демократія та французька армія... були непереможними».

Ернест Геллнер, англійський дослідник (Нації та націоналізм; Націоналізм / пер. з англ. — К.: Таксон, 2003. — С. 286-288)

Словник

• **Сепаратистський рух (від латин. *separatus* — окремий)** — дії, спрямовані на порушення суверенітету, єдності й територіальної цілісності держави, принципу непорушності кордонів, прагнення відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної держави або отримання широкої автономії.

Державний устрій країни був закріплений у конституції (1920). Народ визнавався єдиним джерелом державної влади. За відмову від участі у виборах накладався штраф.

Сформований після виборів 1921 р. коаліційний уряд Е. Бенеша стабілізував фінансові справи й оздоровив економіку. Ці успіхи стали можливими завдяки «режиму економії» для населення. Невдоволення наростало, і в 1922 р. уряд Е. Бенеша було замінено. На тлі урядової кризи активізувалися радикальні політичні сили, які застосовували екстремістські методи боротьби. У березні 1923 р. Національні збори прийняли закон «Про охорону республіки».

Господарське життя Чехословаччини впродовж 1920-1930-х років розвивалося: промислове виробництво зросло на 20 % порівняно з довоєнним, підвищився рівень життя населення. У 1924 р. було запроваджено соціальне страхування. Проте економічна криза, яка настала в 1930 р., перекреслила ці здобутки: у країні було зареєстровано понад 1 млн

безробітних, промислове виробництво скоротилося на 40 %. У 1934 р. знецінилася крона, практично припинився експорт промислової продукції.

На міжнародній арені Чехословаччина орієнтувалася на Францію та Велику Британію, що було зумовлено сусідством з Німеччиною, яка не приховувала своїх намірів приєднати території, де проживало німецьке населення. У середині 1930-х років ЧСР уклала з Францією договір про взаємодопомогу. Подібну угоду було укладено і з СРСР, однак вона набувала чинності в разі, якщо допомога «жертві нападу буде надана Францією». Зважаючи на зростання загрози нападу Німеччини, Т. Масарик, а потім і Е. Бенеш (став президентом у 1935 р.) майже половину державного бюджету спрямовували на зміцнення армії.

«Судетська проблема». Після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів з їхнім гаслом об'єднання в кордонах рейху всіх німців Чехословаччина стала об'єктом гітлерівської агресії. Нацисти розробили кілька варіантів плану нападу на Чехословаччину. А. Гітлер згорнув переговори з Прагою й розпочав у німецькій пресі античехословацьку пропагандистську кампанію. Приводом до таких дій стала так звана судетська проблема — питання про громадян ЧСР німецької національності, більшість з яких (понад 3 млн осіб) проживала в Судетській області.

Судетсько-німецька партія, очолювана Конрадом Генляйном, до 1933 р. приховувала свої справжні наміри, а з приходом до влади А. Гітлера взяла курс на відокремлення Судетської області від ЧСР. У 1935 р. у Німеччині почали створювати спеціальні ударні роти зі судетських емігрантів для здійснення диверсій у Чехословаччині. К. Генляйн неодноразово їздив до Берліна для отримання інструкцій.

У 1937 р. керівництво Чехословаччини опинилося в складному становищі: Британія та Франція наполягали на задоволенні вимог судетських німців (на виборах 1935 р. за генляйнівців проголосували дві третини німецькомовного населення), оскільки не були готові дати збройну відсіч Німеччині в разі її нападу на ЧСР. У травні 1938 р. у німецько-чехословацьких відносинах настала криза, а на кордоні вже стояла 200-тисячна німецька армія.

Словник

• **«Судетська проблема»** — спровокована нацистською Німеччиною міжнародна криза, спричинена «порушенням» прав німецької меншини в Судетській області Чехословаччини; інструмент дипломатичного, політичного та військового шантажу Німеччиною Чехословаччини та її союзників — Великої Британії та Франції.

Чехи й словаки були налаштовані воювати. Маючи понад 40 добре вишколених дивізій, чехословацький генштаб додатково мобілізував резервістів. Такий розвиток подій не влаштовував ні Німеччину, ні Британію та Францію, які провели термінові переговори, аби не допустити зіткнення. В останній момент німецькі війська зупинилися, а потім відійшли від німецько-чехословацького кордону. Генляйнівські загони спробували ще раз спровокувати конфлікт у вересні 1938 р., однак були розігнані чехословацькими урядовими військами.

Ці події посилили античехословацьку пропаганду в Німеччині. Погрози Празі стали постійними. 28 вересня А. Гітлер наказав привести війська в бойову готовність. Того ж дня британський прем'єр Н. Чемберлен заявив: «Ситуація загострилася до краю. Єдиний спосіб уникнути війни — передати Німеччині Судетську область». Рішуче засудив таку

політику тільки В. Черчилль. У середині вересня в Німеччині відбулася зустріч Н. Чемберлена з А. Гітлером. Британський прем'єр погодився на передання Німеччині Судетської області та ліквідацію договорів Чехословаччини про взаємодопомогу з іншими країнами. Остаточну долю країни було вирішено без її участі в ніч з 29 на 30 вересня 1938 р. в Мюнхені.

- Як, на Вашу думку, характеризує позицію Великої Британії висловлювання британського високопосадовця А. Кадогана? Чи існують такі підходи в сучасній міжнародній політиці? Наведіть приклади, якщо вони Вам відомі.

«Чехословаччина не варта шпор навіть одного британського гренадера».

Александр Кадоган, заступник міністра закордонних справ Великої Британії (The Diaries of Sir Alexander Cadogan O. M. 1938-1945. - London, 1971. - P. 63)

1918 р. — відновлення Польської держави; створення Чехословаччини.

1920-1921 рр. — польсько-радянська війна.

1926-1939 рр. — режим «санації» у Польщі.

1. Поясніть зміст понять «санація» і «сепаратистський рух».
2. Яке місце на Паризькій мирній конференції займало «польське питання» та як воно було пов'язане з «українським питанням»?
3. Опишіть перебіг і результати польсько-радянської війни 1920 р. Використайте висловлювання К. Кшечуновича, Т. Махальського та М. Тухачевського (с. 138).
4. Які цілі переслідувала Польща, укладаючи союзницьку угоду із С. Петлюрою, а які — українська влада, підписуючи угоду з Польщею?
5. Назвіть важливі ознаки режиму «санації» у Польщі. Чи був, на Вашу думку, «санаційний» режим тоталітарним?
6. Які події відображено в наведеному нижче тексті й що Вам про них відомо? «Громадянська війна, що велася на вулицях Варшави, супроводжувалася не менш грубим зіткненням уявлень про вождя, який для повсталих важив набагато більше за честь і солдатську присягу, а для їхніх противників був заколотником, котрий виступив проти законного порядку Речі Посполитої» (Дарья и Томаш Наленч. Юзеф Пилсудский. Легенды и факты / пер. с пол. — М., 1990. - С. 239).

7. Охарактеризуйте передумови й обставини утворення ЧСР.
8. Покажіть на історичній карті атласу території, які за мирними договорами сформували кордони Чехословаччини. Скориставшись діаграмою на с. 141, визначте, якою була частка українців у Чехословаччині.
9. Як Ви можете прокоментувати слова Д. Ллойд Джорджа про те, що «народи, які не встигли ще самі скуштувати плодів свободи, уже намагаються підкорити інших»?
10. Охарактеризуйте причини нацистської пропагандистської кампанії довкола «судетської проблеми» у ЧСР.